

DALIA MARIJA STANČIENĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

ANKSTYVOJI SCHOLASTIKA: KULTŪROS DIMENSIJOS

Early Scholasticism: Cultural Dimensions

SUMMARY

The Early scholasticism developed new mentality, changing entire Weltanschauung, understanding of man and society. Medieval culture was formed in accordance with the model of political, economical and religious life of Carolingian Empire. That model was accepted by various ethnic groups and adjusted to their peculiar traditions, customs and ways of life. The intellectualism and objectivism enabled scholasticism to bring fundamental innovations into medieval culture.

IŽANGA

Scholastinė viduramžių kultūra formavosi visų pirma perimdama Karolingų imperijos socialinį-ekonominį bei kultūrinį-religinį klodą, kurį gludino Europos valstybės su savo tradicijomis, papročiais bei gyvenimo būdu. Karolingų imperijos saulėlydyje baigėsi didieji užkariavimai ir Vakarų Europoje laipsniškai išsivirtino feodalinė senjorinė santvarka su jai būdinga siuzereno – vasalo hierarchija. Krikščioniškasis Europos arealas keitė savo socialinę-politinę san-

klodą, kuri skaidėsi į feodus, valdomus senjorų. Vokietijos imperatorius, Prancūzijos ir Anglijos karaliai buvo stambiausi senjorai, kurių valdžia baigdavosi už jų feodų ribų. Pilyje gyvenantis senjoras turėjo teisinę valdžią savo feodo gyventojams, kurių dauguma turėjo nuosavus žemės sklypus ir buvo dalinai savarankiški, tačiau feodalo ir valstiečio teisės į žemę buvo skirtingos. Valstietis privalejo atiduoti senjorui duoklę, vykdyti jo prievoles, todėl neretai kildavo konflik-

RAKTAŽODŽIAI: scholastika, kultūra, Karolingų imperija, modelis, intelektualizmas, objektyvizmas.
KEY WORDS: scholasticism, culture, Carolingian Empire, model, intellectualism, objectivism.

tai. Kita vertus, feodas turėjo teisinę valdžią ir jautė pareigą globoti savo feodo gyventojus: gynė jų teises į turimą žemę, būrė ir stiprino kaimo bendruomenę. Susitelkus žemdirbiams apie stambias žemės valdas, kūrėsi vienalytis valstietijos luomas. Taip steigėsi kaimas, kuris tapo Europos gyventojų pagrindine funkcionavimo forma¹. Besivystanti agrarinė kultūra skatino permainas kaime, o moderniosios technikos išvirtinimas spartino ekonominį žemės ūkio pakilimą. Pasak Werner Rösener, Europoje visuomenės „plėtrą lėmė stipri kolonizacija ir naujų žemių įdirbimas; viduramžių epochos aukso amžius iš esmės pakeitė Europos kultūrą“². Europoje, ypač jos rytinės dalies valstybėse, buvo plečiami dirbamos žemės plotai, kūrėsi naujos gyvenvietės. Kolonizacijos procesas, vykęs keletą šimtmečių, Rytų Europoje įteisino germanų juridines normas, naujas ekonomines ir kultūrinės struktūras. Krikščionių Bažnyčia, feodalai, stambieji žemvaldžiai skatino žmones keltis iš Vakarų į Rytų Europą, Baltijos kraštus, suteikdami jiems palankias žemės nuosavybės teises. Europos ekspansija labiausiai buvo jaučiama prasiūdėjęs kryžiaus žygiams, kai „krikščioniškoji kultūra tapo priešingybe graikų ortodoksų tikėjimą išpažįstančioms tautoms ir dar egzistuojančioms pagoniškomis genčių bendruomenėms“³. Bažnyčia, siekdama išlaikyti politinę jurisdikciją kaip savo paveldo dalį tiek Vakarų, tiek ir Rytų Europos teritorijoje, pradėjo vykdyti bažnytines reformas. XI a., vykdant šias reformas, gilėjo Bažnyčios konfliktas su imperatoriaus valdžia. Iš-

kilus pavojui, kad pamatinis Bažnyčios „religinis-dvasinis gyvenimas nebūtų palenktas valstybės galiai ir globalai, buvo būtina ne tik sureguliuoti esamus santykius tarp imperatoriaus ir popiežiaus, bet ir naujai permąstyti visą Bažnyčios laikyseną pasaulio atžvilgiu“⁴. Bažnyčios nuosmukį lotyniškoje kultūroje ir reformų būtinumą pirmiausiai suvokė Kliuni vienuolynas, kuris du šimtmečius išlaikė tikrosios vienuolystės principus. Šis vienuolynas buvo įkurtas 908 m. Burgundijoje Akvitanijos hercogo Vilhelmo III. Pagrindinė šio vienuolyno įsteigimo priežastis buvo ta, jog hercogas suvokė, kad vienuolynų priklausomybė nuo valdovų ir Bažnyčios hierarchų griauna šios institucijos autonomiją ir varžo krikščioniško tobulumo siekimą. Kliuni vienuolyno įkūrimo aktas ir jam suteiktos popiežiaus privilegijos laidavo laisvus abato rinkimus ir panaikino vietinio vyskupo teises, reglamentuojančias vienuolyno funkcionavimą. Šio vienuolyno veiklos principai, paremti benediktinų regula, ugdė dvasingumą ir pasipriešinimą sekuliarizacijai. Vadovaujant iškiliems abatams, Kliuni vienuolynas buvo stipriausias religinis Bažnyčios ramstis. XI a. Kliuni vienuolija, apjungusi apie 200 vienuolynų, tapo Bažnyčios reformos sąjūdžio pradininke. XII a. Kliuni sąjungai priklausė apie 3000 bendrijų, kurios buvo išplitusios Prancūzijoje, Italijoje, Burgundijoje, Vokietijoje. Kliuni reforma laikyta veiksmingiausia religine jėga, keitusia tuometinį dvasinį ir kultūrinį visuomenės gyvenimą. Reformuotuose vienuolynuose maldos bendrystė ir tikin-

čiųjų vienybės ryšys sudarė opoziciją tarp pasauliečių gyvenantiems ir pernešygi dažnai nuo politikų priklausomiems dvasininkams. Centralizuota Kliuni vienuolynų reforma nebuvo tik vienuoliškas sąjūdis, bet, pasak A. Franceno, tapo lemtingu Vakarų istorijai reiškiniu⁵. Kliuni vienuoliai, siekdami reformų, rūpinosi mokslu ir kultūra, domėjosi visuomeniniu-politiniu valstybės gyvenimu, bendravo su imperatoriais ir karaliais. Kliuni reforma turėjo įtakos XI a. antrojoje pusėje pradėtai popiežiaus Grigaliaus VII reformai (Grigaliaus reforma), kuri atskleidė esminius Bažnyčios ir valstybės nesutarimus dėl valdžios. Šia reforma popiežius visų pirma siekė Bažnyčioje sustiprinti drausmę ir moralę: kunigams buvo keliamas celibato reikalavimas, aktyviai kovojama su simonija (prekyba šventais daiktais), be to, buvo norima panaikinti pasaulietinę investitūrą (draudimas karaliams skirti vyskopus). Investitūros teisės atėmimas iš karaliaus dvasininkams reiškė karaliaus nusakralinimą ir popiežiaus pripažinimą vyriausiuoju krikščionių ganyto-

ju, t.y. popiežius „gali ne tik disponuoti vyskupų teisėmis, bet, kaip aukščiausios dvasinės valdžios subjektas, būti viršesnis ir už karalius bei imperatorius, kuriuos gali net nušalinti, jei tai pasirodo būtina dėl religinių-moralinių priežasčių“⁶.

Diskusijos šios reformos klausimais baigėsi tuo, kad karaliui buvo palikta pasaulietinė investitūra – teisė valdyti valstybę su jos žmonėmis ir turtais. Pasaulietinę investitūrą simbolizavo karaliaus skeptras. Bažnyčiai buvo pripažinta dvasininkų investitūra, kurią simbolizavo žiedas ir pastoralas, įteikti vyskupui po kanoniškų rinkimų. Karaliaus nusakralinimas, A. Franceno teigimu, buvo akstinas dvasininkijai tapti „savos rūšies viršnacionaliniu, tiesiogiai Bažnyčiai pavaldžiu sambūriu“⁷. Tokiu būdu Bažnyčia krikščioniškai Europai ugdė naują bendruomeninio gyvenimo sampratą, kuri keitė socialinius, politinius ir ekonominius santykius, skatino miestų augimą bei vidurio luomų atsiradimą, kai visuomenės struktūroje išsiskyrė valstiečiai, miestiečiai ir riteriai⁸.

KRIKŠČIONIŠKOJI RITERYSTĖ

Laipsniškai formavosi viena iš specifinių vidurio luomų grandžių – riterių bendruomenės. Viduramžių pėstininkas, tobulėjant karo technikai, tapo riteriu, kuris „tvirtai laikėsi balne ir galėjo atakuoti ietim, perduodamas jai visą žirgo ir raitelio judesio impulsą“⁹. Pradžioje riterio idealas nebuvo labai kilnus, kadangi jį buvo apėmusi „nenumaldomos kovos dvasia“¹⁰: didikų šeimos kovojo vie-

na su kita, vasalai pešėsi su savo ponais, patys drąsiausieji kariūnai taikėsi į vienuolynų ir Bažnyčių turtą. Nuolatinės tarpusavio kovos, paįvairintos medžioklėmis, buvo paremtos fizine jėga ir ištverme, kuri tapo savita atsvara riterių dvasiniams interesams. Riteriai „žavėjosi kūno stiprumu, stebėjosi baisių aistrų išsi-
veržimu, o ramų apsvartymą, susilaikymą, apdairumą laikė bailumu“¹¹.

Nuo XI a. Bažnyčia riteriams suteikia ypatingo dvasingumo aureolę: savo ginklais jie turėjo paspartinti Dievo karalystės išitvirtinimą. Tokia tarnystė buvo glaudžiai siejama su šventojo karo idėja, kuri realiai skleidėsi Kryžiaus žygių metu. Pirmasis Kryžiaus žygis įvyko 1096–1099 m., antrasis – 1147–1149 m. ir trečiasis – 1189–1192 m. XIII a. riterius kovoti už religiją paskatino dar penki Kryžiaus žygiai, pareikalavę daug smurto ir aukų.

Dar prieš pirmąjį Kryžiaus žygį Petro Atsiskyrėlio kvietimu tūkstančiai neturtinę žmonių leidosi į kelią vaduoti Jeruzalės. Jie žudė ir buvo žudomi, plėšė ir buvo plėšiami, daugelis jų mirė kelyje, kitus nužudė arba paėmė į vergovę turkai, laukę jų Nikėjoje. 1212 m. įvykęs vaikų Kryžiaus žygis, kuriam vadovavo jauni egzaltuoti pranašai, baigėsi daugumos dalyvių mirtimi ar vergove Egipte. XII a. Kryžiaus žygių sukelta euforija išsiliejo ir į kitus socialinius sluoksnius. Žygių dalyvių fanatišku tikėjimu neretai naudojosi ir charizmatinės asmenybės arba demagogai, kurstydami žmonių neapykantą kitatikiams bei eretikams.

Bažnyčia, netoleruodama riterių žiaurumo, buvo priversta keisti krikščionio riterio idealą, kuriam atstovavo riteriai-vienuoliai. Riterių luomo suartinimas su Bažnyčia tapo akstinu XII a. steigti riterių-vienuolių ordiną. 1118 m. Šampanės riteriai, vadovaujami Hugono Pajensiečio, Jeruzalėje, name prie Saliamono šventyklos, įkūrė tamplierių (*templum* – šventykla) ordiną. Bernardas Klervietis parengė šio ordino nuostatus. Juose buvo susieti riterio gyvenimo reikalavimai

su cistersų vienuolijos regula, teigiant, kad „asmeninį šventumą ir išganymą – cistersas iškovoja jį, kovodamas su pikta dvasia, o ordino riteris – su žemiškais krikščionybės priešais“¹². Tamplieriams vadovavo ordino magistras, kurį rinko Jeruzalės vienuolyno kapitula. Ordinas įsteigė dešimt provincijų, kuriomis rūpinosi magistro ir Jeruzalės kapitulos skiriami provincijų magistras. Vidinę ordino struktūrą sudarė riteriai bei jų partarnautojai, kunigai ir svečiai, kurie privalėjo vykdyti magistro įsakymus.

1163 m. popiežius Aleksandras III riterių-vienuolių ordinui suteikė privilegiją. Ji skelbė, kad ordinas yra tiesiogiai pavaldus popiežiui ir gali savarankiškai bei centralizuotai tvarkyti savo reikalus. Be to, privilegija ordinui suteikė teisę į dešimtinę ir leido krikščioniškuose kraštuose kurti brolijas bei rinkti aukas, pripažino jam nuosavybės teises į įgytą turtą ir į žemes, atkovotas iš krikščionybės priešų.

Be tamplierių Jeruzalėje įsikūrė joanitų ir vokiečių (kryžiuočių) riterių-vienuolių ordinai. Tenka pastebėti, jog bažnytiniai riterių ordinai ir kryžiaus žygiai keitė Vakarų Europos civilizaciją: gludino kaimo žmonių ir besikuriančių miestelėnų krikščioniškąsias vertybes bei papročius, skatino scholastinę teologiją, filosofiją, mokslus ir menus. Laipsniškai formavosi riterių kultūra su specifine savo literatūra.

Riterių literatūra dažniausiai buvo kuriama vietinėmis kalbomis, nes daugelis jų mokėjo lotynų kalbą. Ši literatūra aukština drąsą ir ištikimybę; joje skleidžiasi turtinga jausmų paletė nuo naivios meilės patetikos širdies da-

mai iki tragiškos likimo gaidos, žvelgiant mirčiai į akis. XI a. pabaigoje buvo parašyta *Rolando giesmė*. Įpusėjus XII a. pasirodė pirmieji *Apvaliojo stalo riterių* ciklo romanai. XIII a. skaitytoją pavergė *Tristano ir Izoldos* legenda, kurioje tragiškai persipina fatališka meilė ir mirtis.

Tenka pastebėti, jog XII a. literatūroje ryškėja žmogiškas paprastos laimės troškimas ir siekimas mėgautis pasaulietiniu gyvenimu. Vilhelmas IX, Puatu ir Akvitanijos grafas, buvo pirmasis trubadūras, poetas, kuris šlovino kurtuazinę meilę, mėgavimąsi gyvenimo malonumais ir idealizavo moterį. Trubadūrai ir truverai dainose ir eilėraščių posmuose aukštino rafinuotus malonumus, paprasto gyvenimo džiaugsmą, priešpriešindami jį sausam ir suvaržytam viduramžių scholastiniam mentalitetui, neretai gyvenimą traktuodami kaip šventę. Trubadūrai, kurdami eiles, vylėsi, kad jos bus kupinos siautulio, meilės, džiaugsmo ir jaunystės.

Riterių kultūra atskleidė ne tik visuomenės narių statusą, titulus, bet ir riterių ugdymo ypatumus. Pradžioje titulą reikėjo asmeniškai pelnyti, o vėliau jis tapo paveldimas. Riteris, nors priklausė šeimai, giminei ir bendruomenei su visomis jį lydėjusiomis tradicijomis, turėjo ir specifinius elgsenos bruožus, kurie atitiko jo socialinį vaidmenį. „Būti savimi riteriui reiškė vaidinti kilmingo

ordo (socialinio sluoksnio, luomo) reprezentantą“¹³. Tokią reprezentanto charakteristiką apibūdina ir jo ugdymo programa. Riterių ugdymas buvo gan ilgas ir savitas procesas. Iki septynerių metų būsimasis riteris buvo ugdomas tėvo pilyje, prižiūrint motinai ir samdytai tarnaitėi. Nuo septynerių iki keturiolikos metų jį išsiųsdavo tarnauti į siuzereno pilį ir įsigyti riteriškų žinių bei manierų. Nuo keturiolikos metų jaunuolis tapdavo siuzereno ginklanešiu. Tuo laiku jis buvo mokomas karo amato ir riteriškų papročių. Prieš išventinant į tikruosius riterius, jaunuolis privalėjo įsisavinti septynias riteriškas dorybes, „kurios buvo lygiomis statomos su septyniais knyginiais menais“¹⁴, būtent: jodinėjimu, plaukimu, gebėjimu naudotis ietimi, skydu ir kalaviju, fechtavimusi, medžiojimu, lošimu šachmatais, eilių kūrimu ir jų atlikimu, pritariant muzikos instrumentu. Riterio garbės kodeksas rėmėsi tokiomis moralinėmis vertybėmis, kaip sąžiningumas, ištikimybė, kuklumas, galantiškumas, dvasios tvirtybė. „Kodeksas įpareigojo riterį ginti Bažnyčią, padėti silpniesiems, gerbti moteris, mylėti tėvynę, paklusti savo valdovui, kovoti su kitatikiais, laikytis tiesos ir teisingumo principų, tesėti savo žodį“¹⁵. Išventinimas į riterius buvo apgaubtas religinių simbolių ir siejamas su iškilmingomis ceremonijomis, kurios nuo XII a. buvo siejamos su riteriška kilmė.

BAŽNYČIOS IR MIESTŲ FUNKCIJOS

Įsitvirtinus riterių ir valstiečių luomui, vykstant demografiniam ir ekonominiam augimui, Vakarų Europoje in-

tensyvėjo prekyba ir amatai, o su jais sparčiai augo miestai. Pasak Leonardo Benevolo, „Prasidėjus Europos demo-

grafiniam augimui, dalis naujų gyventojų nebeįstengė rasti darbo kaime. Todėl jie kėlėsi į miestus, didindami amatininkų ir pirklių, atsidūrusių feodalinio pasaulio pakrašty, gretas¹⁶. Iš kaimo išaugęs miestas transformavo ne tik valstietijos gyvenseną, bet išugdė naują visuomenės sluoksnį – miestelėnus arba biurgerius, kurie siekė autonomijos, norėjo turėti savo teismus, savivaldą, būti nepriklausomais nuo valdovų. Vyskupai ir feodalai, naudodamiesi savo valdžia, uždėdavo miestelėnams mokesčius ir prievoles, kurios trukdė vystyti prekybą bei amatams. Tuo tikslu pirklių ir amatininkų bendruomenės steigdavo komuną (magistratą), kuri tvarkė miesto reikalus ir gynė miestelėnų teises laisvai veikti ir keliauti, pirkti bei parduoti savo turtą ir disponuoti juo. Tokią autonomiškumą turėjo apsaugoti juridinė sistema, vadinama miesto teise, kuri formavosi pagal vietovės papročius ir valdovų suteiktas privilegijas. Ši teisė baigėsi miesto teritorija, kuri ribojosi mūro sienos. Viduramžių miestai turėjo skirtingas civilines teises, tačiau juos vieni jo bendra krikščioniška tvarka.

Miestuose ir kaimo gyvenvietėse buvo statomos bažnyčios ir koplyčios, kūrėsi vienuolynai, kurie tapdavo reguliarių susirinkimų vieta ir švietimo centrais. Žmonių pasaulietinį gyvenimą Bažnyčia kreipė tam tikra linkme: „Bažnyčių varpai reguliavo visą gyvenimo ritmą – ir švenčių, ir viso žmogaus eg-

zistavimo nuo krikšto iki laidotuvių kapinėse prie bažnyčios“¹⁷. Vyskupas pagal kanonų teisės reikalavimus, pasilikęs mieste, dažniausiai prisiimdavo atsakomybę už miesto valdymą. Didesniuose miestuose Bažnyčia kurdavo administracijos centrus – vyskupų, o centriniuose regionų miestuose – arkivyskupų namus, pavaldžius popiežiaus jurisdikcijai. Plečiantis miestams, kiekvienas jo kvartalas turėjo savo bažnyčią su tiksliai apibrėžtomis parapijos ribomis. Kaime tokios parapijos atitikdavo senjoro valdų ribas. Parapijos tvirtino miesto bendrijas ir kaimo bendruomenes. Jos turėjo savo globėjus šventuosius ir vidines taisykles, privalomas jos nariams. Pasak John W. Baldwin, „XI a. miestų gyvenimui atgijus, daugelį jų tvirtai kontroliavo vyskupai, politinę jurisdikciją laikę savo bažnytinio paveldo dalimi“¹⁸. Tėka pažymėti, jog besiformuojančią parapijų sistemą, be Bažnyčios kontroliuodavo ir didikai bei feodalai, suvokdami ją kaip vieną iš savo nuosavybės formų. Tam jie pasitelkdavo net dvasininkus, kurių pajamos priklausė nuo parapijiečių ir didikų. Neretai susikirtus komunos ir valdytojo interesams, kildavo bendruomeniniai judėjimai, kurie siekė pakeisti vyskupą. Taip augantis miestas subrandino miestelėnų luomą ir formavo miestelėniškos orientacijos Bažnyčią. Jos valdyme dalyvavo pasauliečiai, kurie kontroliavo Bažnyčios turtą ir skyrė dvasios ganytojus.

INTELEKTUALINĖ IR KŪRYBINĖ MINTIS

Miestelėnų judrus gyvenimas, kelio- nės į užjūrio kraštus plėtė jų akiratį, for-

mavo jų naujo gyvenimo sampratą, keitė požiūrį į žmogų ir jo ugdymą. Mies-

to gerovė dėjo pamatą to meto intelektualiniam ir meniniam klodui. Biurgerių sukurtas *Lapino romanas* ezopine kalbos raiška parodijuoja viduramžių karaliaus rūmus, pilių bei dvarų tvirtumą, Bažnyčios galias ir propaguoja nevaržomą pasaulietinę mintį. Vagantų poezijoje satyriškai atskleidžiami Romos kurijos užkulisiai, kurie žemina krikščionišką idealą. Šia poezija vagantai siekė atkreipti popiežiaus dėmesį į kurijos paperkamumą, kaip daromą žalą jam ir visai Bažnyčiai¹⁹. Vagantai pastebi, kad panašiai elgiasi ir vyskupai, kurių blogus darbus su subtilia ironija jie vaizdavo savo satyrose. Pasak Genovaitės Dručkutės, „Vagantų satyrų tikslas keleriopas – atkreipti dėmesį į Bažnyčios tarnų ir visų žmonių nuodėmes, į jų pačių sunkią padėtį bei prajuokinti klausytojus ar skaitytojus, suteikti jiems džiaugsmo ir smagumo“²⁰. Tenka pažymėti, jog vagantų poezija atspindi scholastinį mąstymo būdą, kai kiekvienas reiškinytis traktuojamas kontraversiškais diskursais. Siedami dialektikos meną su to laikotarpio simboline pasaulėjauta, vagantai bandė pagrįsti „prieštaringus gyvenimo aspektus: tamsųjį, kurio išraiška – satyra, ironija, parodija, ir šviesųjį – šventės džiugesį, gamtos grožį, meilę“²¹.

Besivystantys amatai keitė požiūrį ir į menus, kurie buvo interpretuojami kaip *meistriškumo teorija*. Pasak Umberto Eco, scholastinė meno teorija „tai žmoniškosios technikos formatyvumo filosofija, tai teorija apie sąsajas tarp šio ir gamtos formatyvumo“²². Scholastinė teorija pripažino didaktinę meno koncepciją, gludindama menininko įvaizdį.

Menininkas buvo traktuojamas kaip žmogus, pašauktas tarnauti bendruomenei bei tikėjimui, kuris „geba perteikti mokslo ir tikėjimo tiesas per grožio sukeliama malonumą“²³. Intelektualizmą ir objektyvizmą scholastai suvokė kaip du pagrindinius veiksnius, kreipiančius meną į rezultatą, t.y. į žinojimą taisyklių kaip pagaminti daiktą. Menininkas viduramžiais buvo tas žmogus, kuris, imituodamas gamtoje esančias formas ir pamėgdžiodamas gamtos kūrimo procesą, konstravo savo produktą. Scholastika meną suvokė kaip praktinio proto galią, todėl menininku galėjo būti bet kuris amatininkas, mokytojas, poetas, tačiau, priklausomai nuo kūrybos specifikos, jis buvo skirtingai vertinamas. Vieni menininkai kūrė pažindami ir kontempliuodami idėjas, kiti savo meninius gabumus atskleidė sunkiu rankų darbu. Pagal tai menai buvo skirstomi į laisvuosius ir servilinius (amatininkiškuosius). Pastarieji menai priklausė žemesniam rangui, nes jų atlikėjai buvo amatininkai, kurie užsidirbo pragyvenimą rankų darbu. Todėl jie nepriklausė aukštesniam luomui. Vadinasi, serviliniai menai dėl rankų darbo ir materialios jų raiškos buvo nuvertinti, o laisvieji menai – poetika, gramatika ir retorika – pakelti į aukštesnį rangą.

Glaudus Bažnyčios ir valstybės bendradarbiavimas formavo požiūrį į meną ir mokslą, skatino intelektualaus elito atsiradimą. Bažnyčia ypač pabrėžė religinio meno ugdomąjį vaidmenį, padedantį tikinčiajam kilti link dieviškos būties. Pasak André Grabar²⁴, apie tamprią viduramžių mokslo ir meno sąsają liudija ar-

chitektūros šedevras – gotikinė Šartro katedra. XII a. pradžioje Šartras išgarsėjo kaip mokslų ir humanizmo centras. Prie katedros įkurta mokykla gilino senovės literatūros studijas: derino Platono metafiziką su Aristotelio logika; skatino mokslininkus imtis specialių geometrijos, astronomijos, fiziologijos, medicinos tyrinėjimų; domėjosi visuomeninio gyvenimo problemomis ir rengė valstybės tarnautojus. Šartro mokykla deklaravo, kad Dievo sukurtas pasaulis yra viską apimanti tvarka. Po pasaulio sukūrimo šios tvarkos įgyvendinimas paskirtas Gamtai, kuri individualizuodama dieviškąsias idėjas, orientuoja menininkus į kompozicijos pajautimą, proporcijų estetiką, simetriją ir ritmiką. Estetinė-matematinė Šartro mokyklos koncepcija turėjo įtakos formuoti naujam meno stiliui – ankstyvajai gotikai. Architektai, šioje mokykloje įsisavinę geometrijos taisykles ir scholastinio mąstymo principus, kūrė naujas bažnyčios konstrukcijas su daugybe langų, kurie skleidė unikalios šviesos srautus. Šviesa, visų pirma scholastų tvirtinimu, yra ne tik grožio ir būties šaltinis, bet ir gnoseologinis matmuo. Pažinimo procese ji, kaip dvasinis aiškumas ir tyrumas, veikia protą ir reguliuoja mąstymą. Šviesa, būdama kūrybine

galia, derina kūrėjo intelektualinę išvalgą, kuri materializuojama jo kūrinuose. Begalinė atspalvių gama ir įvairios elementų formos, išsiliejusios iš dieviškos šviesos srauto, vykstant sintezės procesui, matematine tvarka užpildo pasaulį. Tokiu būdu šviesos matematinė tvarka yra pasaulio proporcingumo pagrindas.

Šios idėjos buvo taikomos scholastinėje meno teorijoje ir, visų pirma, įkūnijamos statomose ar perstatinėjames bažnyčiose. Tai būdinga Šartro katedrai. Šis statinys su iškiliais skliautais ir smailiomis arkomis, su 186 langais, išlaiko šviesos spindesį iki paskutinio saulės blyksnio vakarėjančiame danguje. Šartro katedroje gausu skulptūrų. Jos vaizduoja ne tik biblinius siužetus, bet ir Šartro mokyklos kanclerio Teodoriko septynių laisvųjų menų vadovėlio turinį. Septyni laisvieji menai įprasminami moterų figūromis, po kuriomis pastebime ir garsius to meto mokslo autoritetus – Donatą, Ciceroną ir kitus. André Grabar nuomone, Šartro mokyklos dėka Šartro katedroje „sujungti į vieną visumą skulptūrų ir vitražų paveikslai buvo geriau išdėstyti, kad labiau negu kitur išreikštų intelektualinę ir pedagoginę funkciją, priskirtą XII ir XIII a. religiniam monumentaliam menui“²⁵.

SCHOLASTINĖ KULTŪRA MOKYKLOSE

XII a. Šventasis Sostas ėmėsi itin aktyvių veiksmų prie katedrų, vienuolynų ir miesto bažnyčių steigti mokyklas, kadangi augantiems miestams jau nepakako anksčiau įkurtų mokymo įstaigų. 1179 m. Laterano Susirinkime popiežius

Aleksandras III paliepė visas katedrų kanaunininkų kapitulas aprūpinti mokytoju, gebančiu neturtingus studentus nemokamai mokyti rašto. 1215 m. kitame Laterano Susirinkime popiežius Inocentas III paprašė stiprinti mokyklas ir

papildomai išlaikyti teologijos mokytoją. Daugelyje to meto mokyklų buvo po vieną mokytoją, todėl kiekviena mokykla specializavosi priklausomai nuo mokytojo polinkių ir interesų. Vadinas, kiekvienas miestas ir mokykla turėjo savo akademinę specializaciją. Mokyklose buvo dėstomi septyni laisvieji menai, kurie atgimė ir suklestėjo ypač XII amžiuje. To laikotarpio Paryžius garsėjo laisvaisiais menais ir teologijos centru; Toledo katedros mokykla rūpinosi graikų ir arabų mokslo veikalų vertimais; Salerne ir Monpelje klestėjo medicina, Bolonijoje išitvirtino teisė. Mokyklose buvo tęsiama romėniškos antikos tradicija, iš naujo atrandami lotynų klasikai: Ciceronas, Vergilijus, Horacijus, Seneka, Katulas, Ovidijus, Terencijus ir kt. Tėnka pastebėti, jog graikų kalbos beveik niekas nemokėjo, todėl antikos filosofija buvo studijuojama remiantis lotyniškais vertimais. Iš visų Platono veikalų tebuvo išverstas tik *Timajas* su vertėjo Kalpurnijaus komentarais. Kai kurie Aristotelio traktatai – *Kategorijos*, *De interpretatione* ir *Pirmoji analitika*, kuriuos išvertė ir pakomentavo Boecijus, buvo įtraukti į *Logica vetus*, kuris buvo pripažintas pagrindiniu dialektikos vadovėliu. Šiame vadovėlyje buvo pateikti ir Porfyrijaus *Isagoga*, Cicerono *Topika* bei paties Boecijaus traktatai. Traktatuose, remdamasis Aristotelio logika, Boecijus analizavo kategorinį ir hipotetinį silogizmą. Su visais Aristotelio raštais buvo galima susipažinti tik XII a. viduryje, išstudijavus arabų vertimus bei komentarus.

Ankstyvoji scholastika griežtai laikėsi linijinės laiko sampratos, pagal kurią

kiekviena priežastis yra pirmesnė už padarinį. Pirmoji veikiančioji esaties priežastis yra Dievas, o visos kitos priežastys yra antrinės. Jos keičia tik jau esančių esinių formas, suteikdamos joms naujus raiškos būdus. Scholastai priežastinį ryšį siejo su neprieštaravimo dėsniu, kuris skelbė, jog neįmanoma, kad tas pats dalykas tuo pat metu ir toje pačioje vietoje priklausytų ir nepriklausytų tam pačiam objektui arba neįmanoma, kad kas nors tuo pačiu metu būtų ir nebūtų. Šis dėsnis logikoje tvirtino, kad du prieštaraujantys vienas kitam teiginiai vienu metu negali būti teisingi. Priežasties ir neprieštaravimo dėsniams būdingi du aspektai: loginis ir ontologinis. Pasak scholastų, neprieštaravimo dėsnis yra realus esaties dėsnis. Neprieštaringą esatį galima suvokti tik tada, jei nebus pažeistas neprieštaravimo dėsnis. Kaip pažymi Stanisław Kowalczyk, „pažintinė loginė šio dėsniu galia remiasi jo ontine verte“²⁶. Tokiu būdu neprieštaravimo dėsnis galioja ne tik mąstyme, bet ir realybėje. Būdamas mąstymo pagrindu, neprieštaravimo dėsnis leidžia realiai suvokti tikrovę. Scholastai neprieštaravimo dėsni apibūdino kaip esaties buvimo ir proto mąstymo dėsni²⁷.

Scholastai, remdamiesi priežasties ir neprieštaravimo dėsniais tarpusavio sąryšiu, formulavo lotynų sintaksės logiką. Laiko linijškumas, kaip kosmologinės sampratos konstanta, buvo įtvirtinta gramatikoje, kurioje laikų derinimas jungė kalbos ir rašto logines konstrukcijas (*consecutio temporum*). Gramatika ir logika pasitarnavo apreiškimo doktrinų tyrinėjimui, teologinės kalbos analizei. Scholas-

tai tvirtino, kad gramatika ir logika, tir-dama Dievo vardus ir savybes, padės at-skleisti Kūrėjo prigimtį. Kita vertus jie teigė, kad ne visas tikėjimas yra tapatus kalbai, todėl kalbos analizė ne visada at-veda į pilną tikėjimo supratimą. Taip te-ologija tapo spekuliatyviu mokslu.

Tenka pažymėti, jog viduramžių te-ologų nuomone, graikų ir romėnų filoso-fija turėjo vieną trūkumą – joje pasigen-dama krikščioniškojo apreiškimo. Paly-ginus su autentišku Dievo žodžiu, pasak scholastų, antikos pasaulėžiūra ir išmin-tis buvo tam tikra silpnybės apraiška. Todėl teologams atrodė, kad Senojo Tes-

tamento pranašų kiekvienas žodis yra kupinas gilios prasmės, o antikos filoso-fų traktatai yra žemesnio lygio. Nepatik-lumas ar net priešiškus antikos kultū-rai buvo labiau būdingas vienuolynų mokykloms, o bažnytinės mokyklos šiuo aspektu buvo tolerantiškesnės.

Keičiantis socialinei-ekonominei situ-acijai, plečiantis mokslams ir menams, XII a. eruditai pradėjo telktis į didesnius centrus prie mokyklų. Šiek tiek vėliau prekybininkų bei amatininkų pavyzdžiu mokslo elitai pradėjo burtis į gildijas. Švietimo gildijų sistema įsitvirtino XIII a. universitetuose.

POST SCRIPTUM

XI–XII amžiai savo dinamišku socia-liniu-ekonominiu, politiniu ir kultūrinu gyvenimu turėjo įtakos tolimesnei Vaka-rų Europos civilizacijos raidai. Anksty-vosios scholastikos mokslai ir menai kei-tė žmogaus požiūrį į pasaulio sanklodą, apjungdami praeitį su tikrovės tapsmu. Scholastinė Europos kultūra apibrėžė žmogaus gyvenimo dėsnius, reguliuoja-mus dieviškuoju įstatymu. Krikščioniš-kosios tradicijos mąstytojai, būdami są-lygiškai laisvos minties skleidėjais, nau-

jai traktavo žmogiškąją prigimtį, gamtos dėsnius, moralumo įstatymus. Prasidė-jęs viduramžiais asmens identiteto kul-tūrinis formavimas, pripažįstant tikėji-mų įvairovę ir jų skirtumus, šiandieni-niam žmogui padeda suvokti europinės tapatybės savastį. Ši savastis istoriškai transformavosi šiuolaikinėje Vakarų kul-tūroje, kuri veda žmogų į asmeninį transcendencijos išgyvenimą, o visuo-menei suteikia pamatinį socialinių san-tykių funkcionavimo principą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Žr. Jerzy Kłoczowski. *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*. – Vilnius: Aidai, 2006, p. 136.
- ² Werner Rösener. *Valstiečiai Europos istorijoje*. – Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 60.
- ³ Ten pat, p. 64.
- ⁴ Augustas Francenas. *Trumpa Bažnyčios istori-ja*. – Vilnius: Ardor, 2004, p. 155.
- ⁵ Žr. ten pat, p. 156.

- ⁶ Ten pat, p. 160.
- ⁷ Ten pat, p. 164.
- ⁸ Žr. Werner Rösener. *Valstiečiai Europos istorijoje*, p. 57.
- ⁹ Norman Davies. *Europa: istorija*. – Vilnius: Va-ga, 2002, p. 322.
- ¹⁰ Antanas Maceina. *Pedagoginiai raštai*. – Kaunas: Šviesa, 1990, p. 681.
- ¹¹ Ten pat, p. 681.

- ¹² Jerzy Kłoczowski. *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 219.
- ¹³ Aaron Gurevič. *Individas viduramžių Europoje*. – Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 175.
- ¹⁴ Antanas Maceina. *Pedagoginiai raštai*, p. 684.
- ¹⁵ Norman Davies. *Europa: istorija*, p. 325.
- ¹⁶ Leonardo Benevolo. *Europos miesto istorija*. – Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 49.
- ¹⁷ Jerzy Kłoczowski. *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, p. 140.
- ¹⁸ John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 40.
- ¹⁹ Žr. Genovaitė Drukutė. *Žodis apie vagantų poeziją* // Carmina Burana. Vagantų poezija. Sud. Sigitas Narbutas. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 13.
- ²⁰ Ten pat, p. 15.
- ²¹ Ten pat, p. 18.
- ²² Umberto Eco. *Menas ir grožis viduramžių estetikoje*. – Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 151.
- ²³ Ten pat, p. 157.
- ²⁴ Žr. André Grabar. *Krikščioniškoji ikonografija: antika ir viduramžiai*. – Vilnius: Aidai, 2003, p. 321.
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ Stanisław Kowalczyk. *Bendroji metafizika*. – Vilnius: Logos, 2001, p. 70.
- ²⁷ Ten pat.